

Seven Days Before the Funeral

Eva Lammlová

 Czech Radio

SCÉNÁŘ AUDIODOKUMENTU “SEDM DNÍ DO POHŘBU”
PRIX BOHEMIA 2022
RADIO WAVE, DOKU VLNA, ČRO
Autorka: Eva Lammelová
Dramaturgie: Brit Jensen
Zvukový design: Tomáš Pernický
Vysíláno: 20. února 2021

Pláč

Hudba.

Inuška spí.

Hudba “Dívám se, jak spí.. a nevím, jestli mám...”

Komentář: Je pondělí 2. listopadu 2020, Dušičky, svátek zesnulých a já točím na mobil, protože u sebe zrovna nemám rekordér.

1

To je tak neuvěřitelný, ještě včera jsem s ní mluvila a teď už tady není.

Komentář: V České republice je nyní nouzový stav, koronavirová karanténa, a my jsme právě v autě mezi Jihlavou, kde žijeme, a Litomyšlí, kam míříme za mými rodiči. Já můj manžel Petr, rok a půl stará dcera Inka a naše buldočka Tonča, která nesnáší auto, proto tak funí.

Zvuk auta.

Tady googlim, umirani.cz, web. Jak v závorce neuspořádat pohřeb v čase koronaviru.
Tento text vznikl v situaci, kdy jsou pohřby

SEVEN DAYS BEFORE THE FUNERAL (AUDIO DOCUMENTARY SCRIPT)

PRIX BOHEMIA 2022

RADIO WAVE, DOKU VLNA, CZECH RADIO

Created by: Eva Lammelová

Programme editor: Brit Jensen

Sound design: Tomáš Pernický

Broadcast on 20 February 2021

Crying.

Music.

Inuška is sleeping.

Music: “I’m watching her sleeping... and I don’t know whether I should...”

Narration: It is Monday, 2 November 2020, All Souls’ Day, the commemoration of the departed, and I am using my mobile to record this because I don’t have my recorder with me.

2

It’s absolutely incredible – yesterday I talked to her and now she’s no more.

Narration: There is a state of emergency – the Covid-19 quarantine – and we are now driving from Jihlava, where we live, to Litomyšl to see my parents. My husband Petr and I, our one-year-and-a-half-old daughter Inka and our female bulldog Tonča, who hates being in a car, which is why she’s puffing so much.

Sound of car.

I’ve googled a website called “umirani.cz” (dying.cz). It says: “How (not) to organise a funeral in the Covid-19 times. This text was written in a situation when funerals

sice dovolené ale mohou probíhat jen za splnění přísných opatření, tedy v rouškách a rozestupech a omezeném počtu maximálně 10 osob.

Hudba “A světla ubývá a světla ubývá a světla ubývá víc a víc. Jsem jedna ze dvou, jsem jedna ze dvou, jsem jedna ze dvou polovic. Snad ještě přijdeš, snad ještě přijdeš, snad ještě přijdeš jelene.“

Máme 7 dní do pohřbu a vůbec netušíme, jak to bude probíhat a co nás čeká.

Zvuk dětského žvatlání

Pojď papat, co to máš? Pojď papat.

No a teďka teda tam mají nával kvůli covidu a ještě mi to řekni jednou, že nemůžou, že nemůžou dávat lidem, který zemřeli na covid, že jim nedají oblečení?

3

Nesměj jim přinést ani oblečení. Asi je dají rovnou do nějakýho pytle a nikdo se jich už nesmí ani dotýkat.

Dobrou chuť.

Děkujeme.

My budem muset bajt od sebe dva metry v rouškách. Jsem četla.

Kde?

are allowed but they are subject to strict measures, which means people have to wear face masks and keep their distance and their number is limited to ten.

Music: “The light keeps fading, the light keeps fading more and more. I am one of the two, I am one of the two, I am one of the two halves. I still hope you’ll come, I still hope you’ll come, deer stag.”

It’s seven days before the funeral and we have no idea how it is going to happen and what to expect.

Sounds of baby babbling

What have you got? Come over here to have some food.

4

They are now extremely busy because of the virus and they can’t – what was it? They can’t dress those who have died of Covid?

You’re not even allowed to bring them any clothes. They probably put them into a bag and nobody is allowed to touch them any more.

Enjoy your meal.

Thank you.

We have to be two meters from each other, wearing masks. That’s what I’ve read.

Kde?

Na tom pohřbu.

Řečník tam žádnéj nebude, to budem mluvit jenom já a teta.

Ahá.

No vždyť je to pro 10 lidí. Pro rodinu. Tam nebude nikdo cizí.

Vy budete mluvit?

No nechceme žádnýho cizího řečníka, jenom řekneme každá 2 věty jako na rozloučenou.

5

A co budeš říkat?

Nevím, ještě jsem nad tím nepřemejšlela.

To jste si takhle vymyslely spolu?

Jo, tak, proč bysme tam měli volat nějakýho řečníka a pro koho by tam jako mluvil, když tam nikdo nesmí bejt?

No tak jasně, to není špatně.

Where?

At the funeral.

There won't be a speaker, so only auntie and I will be speaking.

I see.

Well, it's just for ten people. For the family. There won't be anyone else.

Are you two going to speak?

Well, we don't want a stranger as the speaker, so each of us will just say two sentences to bid her farewell.

6

And what are you going to say?

I don't know. I haven't thought about it yet.

Did you and auntie work this out together?

Yeah, well, why should we hire a speaker, you know, who would he be speaking to if there won't be any people?

Yeah, sure, that's not a bad idea.

Říkala teda paní, že může jako se ozývat mikrofon venku, že mají teda jakoby reproduktory venku, že můžou lidi bejt i venku.

To chceš?

Ne ale tak, když to nebude na partte, tak to nikdo nebude vědět, že jo.

Ale nebudeme to mít na mikrofon, že ne?

Ne, tam nikdo asi nebude, že jo.

No tak, když to nebudete nikomu dávat vědět, tak tam nikdo nebude, že jo.

Já nevím jako. Hlavně, my jsme se té paní ani nezeptali, že jo.

No ale nepřijde ti to líto, že je to jinak, než by to bylo, kdyby nebyla korona?

Vůči ní mi je to líto, protože měla tam spoustu známých. Na malým městě se lidi znaj, navíc byla učitelka, takže třeba by s ní lidi chtěli přijít rozloučit. Já to tak aspoň mám nastavený, že se tím, že se s ním jdu rozloučit při pohřbu, tak už mám uzavřenou tu kapitolu. Tak já to беру podle sebe.

Zvuk vyzvánění mobilu.

Vy děláte tuhle práci 37 let?

Ano.

The lady at the funeral home said there could be a microphone and they have loudspeakers outside, so people could be standing and listening outside.

Is that what you want?

No, I don't, but if it's not on the funeral card, nobody will know about it.

But we won't use a microphone, will we?

No, because there will probably be nobody.

Well, there will be nobody if we don't let anybody know.

8

Well, I don't know. The main thing is we didn't ask the lady about it.

But don't you feel sorry that it's different from what it would be like if there was no coronavirus?

I do feel sorry because of her. She had a lot of friends. People in a small town know each other and she was a teacher, so people might want to say a last good-bye to her. At least this is the way I think about it – if I go to the funeral, I say good-bye and the story is finished for me. So I think others might feel the same.

Sound of telephone ringing.

So, you have done this job for thirty-seven years?

Ano.

Pořád tady v té jedné nemocnici?

Ano, na LDNce a dělám rehabilitační sestru, což mě strašně baví.

Já jsem se teda dozvěděla, jestli ještě se můžu zeptat na babičku, že teda proběhla druhá mozková příhoda a v ten moment už rovnou i zemřela, chápu to správně?

Ano. To tam proběhlo asi 2×, co říkaly holky, holky u toho byly jako. Takže ale říkám u babičky to bylo opravdu opravdu hodně rychlý. Jakoby ona se najedla, děvčata se otočily a teďka viděly, že není něco v pořádku, asi pravděpodobně já nevím, ale samozřejmě jako ta mozková příhoda tam byla, no.

Ona ji měla vlastně už. Proto se pak dostala k vám, že jo, to ji měla doma nebo v tom domově pro seniory. Tam se nám bohužel stala taková nepříjemná věc, že jí nezavolali rychlou, jo, že jí vlastně nechali v tom stavu, a tak mamka jí další den hned ráno vzala k doktorovi a rovnou na neurologii do ústí a že to byla mrtvice. No my jsme z toho byli v šoku, já jsem psala tomu řediteli mail, jak je to možný, že přece museli zavolat záchranku? No on se tak různě kroutil a vymlouval a prostě. Jako teď už si na nikom nic nevezmu, ale chtěla jsem, aby to věděl, že s tím nesouhlasíme, protože tohle není dobrý postup jo.

Zvuk žvatlání dítěte.

Já jsem ráda, že jsem s ní ještě včera mluvila.

No a co ti teda řekla, nebo co si říkala ty jí?

Yes, I have.

In the same hospital?

Yes, at this long-stay hospital. I am a rehabilitation nurse, which I enjoy doing a lot.

I would like to ask you about my grandmother. I've learnt that she had a second stroke and at that very moment she died. Am I right?

Yes. There were probably two strokes. That's what the girls who were with her told me. And your grandmother's death was really very fast. She had just eaten, the nurses turned around and suddenly they saw there was something wrong, probably. I don't know exactly but she did have a stroke.

She'd had one before. That was why she was taken here. She had the first stroke at home or in that old people's home, where a terrible thing happened. They didn't call an ambulance and simply let her be in that condition. So, on the next morning my mum immediately took her to a neurologist, who said she'd had a stroke. We were shocked. I wrote an email to the old people's home's director to ask him why they hadn't called an ambulance. He just shuffled and made excuses. Now it doesn't matter any more, there's hardly anything I can do about it but I simply wanted him to know that we didn't approve of that and that the way they had proceeded was bad.

10

Sounds of baby babbling.

I'm glad I managed to talk to her yesterday.

What did she tell you and what did you tell her?

Já jsem jí říkala jako vždycky, že na ní moc myslíme, že jí mám ráda, že Inuška tam na ní žvatlala a že prostě se těším, až se budeme moc vidět a že musí být statečná, že vím, že jí asi nejde mluvit, že to nevadí, že mě může jenom poslouchat, že slyším její dech. A že vím, že je to těžký, ale že musí být statečná.

Byla asi, do poslední chvíle. No, ale co mohla dělat?

Zvuk vyzvánění mobilu.

Ty se profesně věnuješ tématu smrti a umírání a jestli bys vlastně mohla říct, jak přesně se jí věnuješ?

No já se prakticky 20 let v tématu umírání, smrti a truchlení. Jsem vlastně průkopník poradenství pro pozůstalé v České republice a první autorizovaná osoba v této oblasti.

Zajímavý bylo, že když zemřela, možná jsem cítila pocit viny, byť jsem vlastně udělala opravdu všechno, teď už to vím. Hodně jsem se snažila po všech stránkách, abysme tu situaci celá rodina zvládli, aby babička byla v pořádku, abysme pro ni udělali maximum, ale stejně jsem cítila ten pocit viny.

Zejména v případě, když nemáme možnost konfrontace s tou situací, to znamená, jak mu odcházejí síly, jak je to pro něho někdy každý den složité, tak máme představu takovou tu ideální. Což jsem často viděla u pozůstalých, kteří nebyli se svými blízkými v kontaktu, třeba je půl roku neviděli kvůli karanténním opatřením, tak neměli představu, jak vypadají. Naopak lidé, kteří doprovázeli svého umírajícího, byli s ním v kontaktu, tak úplně jinak vnímají tu smrt a mají úplně jinou zkušenost a úplně jinak se s tím vypořádávají.

I told her, as always, that we were thinking of her a lot, that I loved her, that Inuška was babbling to her, that I was looking forward to seeing her, that she had to be brave, that I knew she probably couldn't talk and that it didn't matter, that she could simply listen and that I could hear her breathing. And that I knew it was hard for her but that she had to be brave.

And she probably was. Until the very last moment. But what could she have done?

Sound of telephone ringing.

The subject of death and dying is your profession. What exactly do you do?

The subject of death, dying and mourning has been my job for about twenty years. In fact, I am a pioneer of consulting services for the bereaved in the Czech Republic and I became the first authorised person in this field.

12

It's interesting that when she died I probably felt guilty although I had really done everything. I know that now. I tried hard, in all respects, for our family to be able to cope with that situation, for granny to be all right and for us to do as much as possible for her, but I still felt guilty.

Especially in such cases when we don't have an opportunity of facing the situation – which means to see how the person is wasting away and how difficult it is for them every day –, we have a sort of ideal image of them in our minds. That's what I have often seen in the cases of those bereaved who haven't been in touch with their loved ones. They might not have seen them for half a year or so due to the Covid-19 restrictions, so they had no idea what they actually looked like. By contrast, those who have been in touch with the person that has died perceive his or her death in a totally different way. Their experience is totally different and so is the way they cope with it.

Někdy pro pozůstalé může být smyslem života, starat se o svého blízkého, být s ním. I to, že tam leží je nemohoucí a potřebuje jejich pomoc a péči může naplňovat ty pozůstalé nebo jejich blízké takovým jako smyslem, že dělají něco užitečného.

Ta fotka se dává vpravo? Babička a prababička ještě taky byla víš?

Jo, tak to tam opravte no.

Opustila naše drahá maminka, babička a prababička. Co s vděkem za lásku a péči tvou ti můžem dát, hrst krásných květů naposled a pak jen vz. Tady máš chybu vzpomínat ne?

Tak proto co jsem to chtěl, abyste to přečetli ne?

13

Jo, tak promiň. Že nás navždy bych dala.

Že nás opustila? Ne, je strašně patetický, ne? Navždy opustila bych nedávala.

Rozená Štursová, zemřela náhle. No náhle teda nezemřela.

Ale jo.

Ne, po dlouhé nemoci. Po vážné nemoci ne? Zemřela po vážné...

Pro koho to je mami to parte?

Pro všechny, komu to pošlem. Nebylo to náhle, byla nemocná, co si bude namlouvat jako? Nebyla zdravá. Zemřela po dlouhé nemoci. No tak měla Parkinsona, že jo.

For some people, taking care of their loved ones and spending time with them may be the meaning of life. Even the fact that the person is bed-ridden and needs their help and care may make them feel fulfilled. They see they are doing something useful.

Should the photo be on the right? She was also a grandmother and great-grandmother, you know.

OK, let's correct it.

Our dear mother, grandmother and great-grandmother has passed away. What can we give you with gratitude for your love and care? Only a handful of beautiful flowers, for the last time, and then just remember you. Isn't there a spelling mistake?

Well, that's why I wanted you to proofread it.

OK, sorry. I would say "has left us forever."

Left us forever? Isn't it too theatrical? I wouldn't use that.

Née Štursová, died suddenly. Well, she didn't die suddenly.

Oh, yes, she did.

No, she died after a long illness. Or after a serious illness? She died after a serious...

Mum, who's the funeral card for?

For everyone we send it to. It wasn't sudden. She had been ill – that's a fact. She wasn't healthy. She died after a long illness. She had Parkinson's disease.

No tak mozkovou příhodu bych tam určitě nepsala.

Tak co se ještě píše? Zemřela...

Zvuk mobilu

No moje rodina teďka vlastně u vás v pohřebním ústavu zařizuje pohřeb naší babičky a mě by zajímalo, jak vlastně zvládáte všechna ta ochranná opatření týkající se covidu?

Tak já vám to řeknu, je ta práce, jak fyzicky tak psychicky náročná, jo, to s těma lidma cítíte, chcete jim vyhovět. Chcete s nima prostě podat jim ruku, což teďka taky nejde jim podat ruku, že. Nemůžete je obejmout. Nemůžete prakticky nic. Ono víte, mě třeba spíš zaráží jedna věc, spíš ty počty lidí jo, na pohřbech, kdy jeden týden máte 10 lidí, je to velice smutný, aby prostě se vylosovalo 10 lidí a šlo na pohřeb se zúčastnit 10 lidí v rodině. Už takhle to má těžký ta rodina. A pak za další týden je to 15 lidí a pak se udělá zase jiná opatření a vláda vlastně zasedne a rozhodne, že se uvolní v pondělí na nějakých třeba 20 lidí. Takže se to pořád neustále mění, nevíte, jak na tom jste, nevíte, co bude další den. Ale je to velice smutný, když třeba zemře maminka a má 7 synů a vlastně vevnitř sedí jenom 7 synů. Zbytek se tam nevejde, manželky, vnoučata, měli byste se počítat taky, měli by se počítat hudebníci, jo, takže tím pádem je to opravdu těžké pro tu rodinu.

15

A vnímáte teda nárůst množství pohřbů teďka v téhle situaci?

No. Určitě. Myslím si, že ten říjen, konec října, začátek listopadu určitě vám můžu říct, že o těch 40 % určitě jo. Třeba v jeden den byly fakt 4 pohřby, to jsme nemohli ani do skříňky se nevešlo parte, to bylo tak strašně hektický, jako bylo toho opravdu hodně. A když se chcete každému věnovat, s každým opravdu promluvit, tak je to náročný. Je to tak náročný a těžký, že ze začátku jsem nad tím hodně přemýšlela, hodně jsem nad

Well, I wouldn't include the stroke in it.

So what else is usually included in a funeral card? She died...

Sound of mobile phone ringing.

My family are now arranging my grandmother's funeral with your funeral home and I'd like to know how you are coping with all the Covid-19 restrictions.

OK, I can tell you. The work is demanding both physically and mentally. You are sympathetic to the people, you want to be helpful. You want to shake their hands, which isn't allowed at the moment. You can't hug them. Basically, you can't do anything. But what makes me puzzled is the number of people allowed to attend funerals. One week it's ten, which is very sad – ten family members are drawn and they can go to the funeral. That alone is hard for the family. And then, the next week it's fifteen and then other measures are taken and the government decides that on the next Monday it will be twenty. So these things keep changing and you don't know what's going to happen on the next day. It's very sad, for example, if a mother of seven sons has died and only the seven sons are sitting there at the funeral. The others – their wives or grandchildren – can't go. The number should also include musicians... It's really difficult for the families.

Has there been an increase in the number of funerals in this situation?

Yes, definitely. I think now at the end of October / beginning of November there's been an increase of 40%. For instance, we once had four funerals on a single day and we couldn't even put all the funeral cards on the notice board. It was terribly hectic. We were so busy! And if you really want to attend to everyone, it's difficult. It's so demanding and difficult that at first I thought about it a lot. I thought about

smrti přemýšlela. Ono je teda pravda, že i moje děti řeknou, že se o ničem jiným doma nemluví než o smrti jo, ale tak to k životu patří, a tak to je.

Já nechápu, proč to tam napsali v hlubokém zármutku nebo za zarmoucenou rodinu, to mně přijde brutální.

No, já myslím, že se to prostě píše, že je to taková konvence a že to chtěli dodržet. Tady, jak se ti zdá na tý fotce?

No, ona takhle nikdy nevypadala, jenom na oslavách.

A to je právě taky zajímavý, že se dává na partte fotka, která úplně nevystihuje absolutně tu osobu.

Měla by tam mít nějakou, kde je ohlá u brambor, okopává brambory v Koburku nebo u plotny.

Dokážeš si představit, že na partte bude fotka, jak okopává brambory?

smích

To asi ne.

To by byl dobré bizár. Ale tak

Zvuk vyzvánění mobilu

death a lot. Well, it's true that even my children will say that at home we only talk about death but it belongs to life.

I don't understand why they wrote "in profound grief" and "on behalf of the bereaved family." It sounds too theatrical to me.

I think this is what is usually written on funeral cards. It's a kind of convention and they just wanted to stick to it. What do you think of the way she looks in the photo?

Well, she never looked like that. Only at parties.

And that's also interesting – on the funeral card you put a photo that doesn't really characterise the person.

There should be a picture of her hoeing potatoes, stooped. Or cooking in Koburk.

Can you imagine the funeral card with a picture of her hoeing potatoes?

(laughter)

Not really.

That would be bizarre. But why...

Sound of mobile phone ringing

Blani, ty se věnuješ přírodnímu pohřebnictví a společně s kolegyněmi ze spolku Ke kořenům jste vytvořily vlastně první český přírodní hřbitov Les vzpomínek, kde ty nyní působíš jako obřadnice. Pohřeb naší babičky nebude u vás v tomhle lese, ale přijde mi to hodně inspirující, co děláš, mohla bys mi o tom něco více říct?

Ke kořenům je neziskovka, která se vlastně snaží sem přivádět princip přírodního pohřebnictví a dělat pohřby, který jsou ekologický, smysluplný, osobitý, krásný, terapeutický. Jakože čím dál tím víc lidí o nás ví. Říkají si mezi sebou, že to jsou hezký smysluplný pohřby, ale rozhodně byli pozůstalí, kteří nás kontaktovali vysloveně s tím, že hledali místo, kde se bezpečně rozloučit, což právě v tom lese vzpomínek takhle je, že to je prostě na čerstvé vzduchu. Místa je tam habaděj, takže rozestupy se dají hezky dodržovat. No a zároveň je tam možný mít reprodukovanou hudbu, živou hudbu, mluvit na mikrofon, vlastně se tam dá udělat úplně všechno, co ve smuteční síni.

No, já jsem viděla na internetu tvoje video a mě zaujalo, že ty vlastně radíš pozůstalým udělat nějaké větší rozloučení až později, jak to přesně myslíš?

19

Právě mi přijde důležitý a dobrý udělat rozloučení v tom malém rodinném kruhu jakože do těch 10 lidí a pak vlastně, jakmile to bude možný, tak, případně udělat ještě další rozloučení. I třeba s přáteli, s nějakým širším okruhem rodiny. No, přijde mi, že se to dá hezky rozfázovat, že i přirozeně zármutek má takový fáze a ono to tak i přirozeně může být navázaný na ty praktický věci. Teďka třeba po týdnu lidi dělají často kremaci a rozloučení s tělem a pak mají ten popel a třeba ten rozptylují až na jaře. Teďka stejně je zimní klid a třeba my jsme v lese vzpomínek uzavřeli sezónu a rozptylování budeme dělat zase až na jaře.

Haló?

Blanka, you and your colleagues from the Back to the Roots organisation deal with natural funeral services and you have created the first Czech natural cemetery called the Forest of Memories, where you are in charge of the ceremonies. My granny's funeral won't be in that forest but what you do seems really inspiring to me. Can you please tell me more about it?

Back to the Roots is a non-profit trying to introduce the principles of natural funeral services to our country and do funerals that are environmentally friendly, meaningful, distinctive, beautiful and therapeutic. More and more people are learning about us. They tell each other that our funerals are nice and meaningful but there have now also been people who contacted us because they were looking for a place where they could say a last good-bye to their loved ones safely, in terms of the Covid-19 situation. And that really is possible in the Forest of Memories. It's in the open air and there's plenty of space, so keeping your distance is not a problem. And you can also have recorded or live music, speak into a microphone and so on. You can do anything that's usually done in a funeral chapel.

20

I've seen your video on the internet and what strikes me is that you are advising people to organise a larger ceremony later. What exactly do you mean?

I think it's good and important to have a ceremony within the small family circle – for up to the allowed number of ten – and then, as soon as it becomes possible, organise another ceremony for friends and extended family. I think it's possible to divide it into stages. Grief has different stages as well and it can be naturally connected with the practical things. For instance, people organise a ceremony and cremation now and then they scatter the person's ashes in the spring. For us, it's the quiet winter season anyway, so we have closed the season in the forest and scattering will only be happening in the spring.

Hello?

No to jsem já. Já jsem si říkala, že bych nechala teda udělat 2 květiny na každou stranu rakve, že jo, ale co chceš na stužku?

Ahoj teto!

Čau.

Já nevím, tak Zdena s rodinou?

A Dana s rodinou.

No a nějaký jako na rozloučenou nebo tak? Poslední sbohem se mně zdá takový hnusný. Tak, jestli.

Mamince, Zdena s rodinou, no.

21

Teto, ona měla ráda babička asi růže, že jo?

No, já vůbec nevím Evi, abych ti pravdu řekla.

Já myslím, že ona měla ráda všechny kytky. Jiřiny se jí líbily, ty měla v Koburku.

No, jiřiny, to je pravda, ale to teď asi neseženem.

Hele, tak na tom parte nebude čas a místo. Nebo jo?

No, Pavel mně říkal, že mu zemřeli teď 2 kolegové na koronavirus a že přímo jim řekli v obřadní síni, že se teď prostě místo neuvádí, ani čas.

Hi, it's me. I just thought I could have two bunches of flower made for each side of the coffin. What would you like to be printed on the ribbon?

Hello, auntie!

Hi.

I don't know. Maybe "Zdena and family"?

And "Dana and family."

And something like "last good-bye"? I find the word "farewell" kind of strange. What do you think?

I'd say: "To mum, Zdena and family."

22

Granny loved roses, didn't she?

To be honest, Eva, I have no idea.

I think she loved all kinds of flowers. She liked dahlias. She had them in Koburk.

Yes, dahlias, that's true. But we probably won't be able to get them now.

And there won't be any time and place specified on the funeral card, will there?

Well, Pavel's two colleagues have died of Covid recently and the funeral home told their families not to put the time or place on the card.

Jemu zemřeli 2 kolegové? To je strašný.

Jak byli starý?

No od jednoho toho kolegy, jak jsem říkala, že byl s ním přímo v kanceláři a že manželka byla pozitivní, tak tomu zemřela ta manželka šedesátiletá a pak nějaký kolega 39 no. Tak si to dneska viděla, jak to vypadalo v tom pohřebním ústavu?

Tak já jsem tomu nemohla uvěřit, že všichni umíraj.

Prej je toho hodně no.

No tak to je mazec teda.

Popravdě, umírá hromadu lidí, umírá opravdu hromadu lidí s covidem. Na našem oddělení ne, ale prostě na té LDNce během toho tejdne zemřo asi 7 lidí.

Je to těžký, jako musím říct, že to pořád pro mě je těžký, že odešla takhle za těch podmínek a že jsme za ním nemohli chodit, že to je prostě pro člověka strašně těžko skousnutelný.

Je to těžký no, je to hrozně těžká doba.

A jak na vás působila moje babička, myslíte si, že nás vnímala, když jsme jí volali?

No to určitě. To určitě.

Protože já si myslím, že mnohdy je těžký, že lidi třeba nevědí, že mají pocit, že ten člověk už je nevnímá, takže i ten telefonát je pro něj důležitější?

Two of his colleagues have died? That's awful!

How old were they?

Well, one of his colleagues' wife was tested positive and she died at the age of sixty and then a colleague died at thirty-nine. You could see the situation at the funeral home today.

But I just can't believe that so many people are dying!

Yes, they say there's a lot of deaths.

Well, that's crazy.

To tell the truth, many Covid-positive people are dying. Not at our ward but in that long-stay hospital seven people died within a week.

I must admit it's hard. It's still hard for me that she died in such a situation and that we couldn't visit her. It's terribly difficult to come to terms with that.

Yes it is. These are terribly hard times.

What do you think – was she capable of perception when we called her up?

Oh yes, definitely.

I think that it's often hard because people might feel that the person isn't listening. So, is a phone call important as well?

Určitě si myslím, že ten kontakt je důležitější. A ten hlas, váš hlas je pro ně důležitější. Ať si myslíte, že ten člověk je na tom velmi špatně a nevnímá vás. On vás vnímá vždycky.

Že mně se několikrát stalo i mojí mamce a tetě, že jim sestřičky řekly, že spí a moje mamka s tetou se několikrát nechaly odbejt a já jsem díky vám, za to vám chci moc poděkovat, věděla, že se o to mám pokusit i přesto, že mají pocit, že spí, protože ona už byla v tak těžkém stavu, že měla zavřené oči a nebyla schopná je zvednout, takže měli pocit, že spí, ale vlastně to nebyl klasický spánek.

To poznáte, když na ně promluvíme, jo, tak my víme, že nás vnímají. To poznáte toho člověka. Poznáte, že vnímá, že na vás reaguje.

S váma se někdy ještě takhle bavila, jaký jste z ní měla pocit?

Někdy jo. Dyť Vám říkám, my jsme spolu seděly i s nohama dolů.

25

To je neuvěřitelný.

Já jsem se jí opravdu snažila dát dohromady, jo. Snažila jsem se jí dát lžičku do ruky, aby jedla. Prostě já tu práci mám ráda. Já se snažím i přesto, někdy to prostě nejde, ale snažím se prostě ty lidi dát trošku, aspoň trošku dohromady.

Protože vlastně my jsme byli závislí jenom na vás jo, my jsme nemohli nic a najednou vy jste byli na nás takhle hodný, a to je, to je opravdu k nezaplacení, protože my jsme nemohli vlastně vůbec nic dělat.

Tak je otázka, co bude platit v pondělí, protože se to mění den ze dne, takže nikdy nevíš jako co v to pondělí bude platný. Věci se mění ze dne na den.

I do think that such contact is important. Your voice is important for the person. And although you might think the person's not doing well and can't listen, they are always capable of perception.

It happened to my mum and aunt a few times that the nurses told them granny was sleeping, so they gave up. But thanks to you – and I am really grateful for that – I knew that I should give it a try even though they thought she was sleeping because she was in such a terrible state that her eyes were closed and she couldn't even lift her eyelids. So, they thought she was asleep but it wasn't a normal sleep.

We can see that if we talk to them. We can see whether they perceive our presence. You can see the person responds in a way.

And did she ever talk to you? What was your impression of her?

26

Yes, she did sometimes. As I've told you, we would sometimes sit together with our feet down.

That's incredible.

I really tried hard to help her get better. I tried to put a spoon in her hand for her to eat. I simply love my job. I will try even though sometimes it's impossible, but I try to help my patients get at least a bit better.

We were actually only dependent on you. We couldn't do anything and all of a sudden you were so kind to us, which was invaluable because we could do nothing at all.

The question is what rules will apply on Monday because they just keep changing and you don't know what will happen on the next day. Things change overnight.

Hele Tonča běží za kočkou.

No mě ještě zajímá, jak je to vlastně s covidem teď, protože já to vůbec nesleduju a ty to sleduješ pořád a každé den a furt.

Včera bylo nejvíc pozitivně potvrzených lidí za celou dobu.

Což je kolik?

Přes 15 000. Prudce stoupl počet lidí, kteří jsou hospitalizovaný a stoupá počet mrtvejš. Takže prostě to, co rostlo v řádu desítek v uplynulých měsících, tak teď roste v řádu stovek.

No já jsem hodně trpěla a vlastně pořád hodně trpím tím, že jsme za babičkou nemohli, když v LDNce umírala sama, bylo to opravdu trýznivý a mě by zajímalo, jak se na to vlastně díváš ty jako poradkyně pro pozůstalé. Jak vlastně stát řeší to, že lidé nemohou za svými příbuznými do nemocnic v rámci ochranných opatření?

Veškerá doporučení ze strany státu, co se týká péče o umírající a péče o zemřelé mají formu doporučení. A to trošku vnímám jako problém, protože doporučení je jenom doporučení. To znamená, není to závazný pokyn, kterým se někdo řídit musí. Takže interpretace v praxi záleží jenom na těch lidech. A lidi jsou jenom lidi, takže i to doporučení si vlastně přečtou a přeberou, tak, jak jim to vyhovuje. Pokud neexistuje jednoznačný konkrétní pokyn, který je závazný, tak prostě nemůže nikdo nutit, aby ho dodržovali. Já si myslím, že ty opatření vedou ke strachu. Strach a úzkost. A ten strach paralyzuje lidi a dostává je úplně do šílených negativních emocí. A právě ten strach a úzkost ze smrti, z nemoci vytváří velmi nepříjemné klima ve společnosti a vytváří i velké problémy.

Look, Tonča's chasing a cat.

I'd like to know what the Covid situation is like now because I'm not really following it but you are keeping track of it constantly.

Yesterday, the largest number of people were tested positive.

How many?

Over 15,000. There's been a sharp increase in the number of those admitted to hospital and the number of deaths has risen, too. So, while in the previous months the increase amounted to dozens, now it amounts to hundreds.

What troubled me a lot and what actually still troubles me now is the fact that we couldn't visit granny and that she was dying alone in the long-stay hospital. And I would like to know your opinion as an advisor for the bereaved. How is the government solving the problem of people not being allowed to visit their relatives in hospitals as a result of the restrictions?

All of the government's instructions regarding the care of the dying and of the dead have the form of recommendations. And I see that as a bit of a problem because a recommendation is just a recommendation. That means it's not a binding rule you have to stick to. So, the interpretation of such recommendations depends on the people. And people are just people, so they interpret the recommendation in a way that suits them. If there aren't any clear and binding rules, nobody can make you stick to them. I think these restrictions result in fear. Fear and anxiety. And that fear paralyses people and provokes terribly negative emotions in them. Their fear of death and disease makes the atmosphere in the society very unpleasant and also causes big problems.

Třeba právě zajištění návštěv u umírajících, dokonce i v hospicích. Kdy vlastně doporučení oficiální doporučení bylo, že lze navštěvovat umírající, ale ten strach pracovníků hospice, že nám tady něco vnesou, vedl k tomu, že vlastně komplikovaly proces těch návštěv. Totéž se děje i u pohřbívání, je tady tělo, které je covid pozitivní, máme strach, že se nakazíme. Tak jako nebudeme s tím manipulovat, nejlépe do kremace, tak honem rychle šup, šup, šup. Ale to je prostě podle mě špatně. Ten strach je potřeba se mu postavit a je potřeba mu čelit. A já jsem se setkávala s takovou pozitivní reakcí ze strany seniorů, ale jako já jsem prožil dlouhý krásný život, jestli umřu na covid teď nebo potom na něco jiného, vždyť je to jedno, ale já bych chtěl být v kontaktu se svým blízkým. Takže paradoxně senioři neměli úplně strach z toho, že by zemřeli, ze smrti, ale to, co je trápilo, bylo osamělost, opuštěnost a izolace.

Myslíš si, že jsem byla v něčem babičce podobná?

Hodně. Vidím to čím dál víc.

29

Držím jí.

V čem třeba?

Jako povahově bych řekla hodně.

V tom, že jsme stresmanky vid'?

A ještě v něčem jiným?

Jako to obětavost bych řekla. Sebe na prvním místě jste neměly ani jedna.

An example is allowing people to visit their dying relatives – it’s a problem even in hospices. The official recommendation is that the dying can be visited but the hospice staff’s fear of the visitors bringing in the virus has resulted in a complicated process of such visits. And the same is happening to funerals. There is a Covid-positive body and we are worried that we might get infected. So, let’s not handle the body, let it be cremated as fast as possible. But I think that’s wrong. We need to face that fear. And I have encountered a positive reaction to the fear by old people. They will say things like “I’ve had a long and beautiful life, so I don’t care whether I will die of the coronavirus now or something else later. I just want to be in touch with my family.” So, paradoxically, these old people aren’t really afraid of dying. Instead, they’re afraid of loneliness and isolation.

Do you think I take after granny in any way?

Yes, a lot. I can see it more and more.

30

I’m holding her.

In what respects?

In terms of personal qualities.

Because I also get stressed easily?

And in any other ways?

I would point out your selflessness. Neither of you thought of herself in the first place. Granny was really selfless and hardworking. I remember her working in Koburk all the time.

Vždycky pro ostatní by se rozkrájela. Sebe měla až někde hodně vzadu.

I tou postavou jsme si podobný. Ona taky měla 77 kilo.

No, tak tou postavou taky no.

Zvuk televize, dětský pořad

Segra, mě pořád strašně trápí, že to nedopadlo, že jsme si babičku nemohli vzít z té LDNky domů.

Mě to taky hrozně štve.

31

Že vlastně jsme si ji chtěli vzít domů, nakonec to prostě nešlo a a pak ještě k tomu prostě jsme za ní ani nemohli jít, jako to je vlastně šílený.

Hmm.

V kolik je vlastně ten pohřeb v pondělí?

V 11, ale musíme tam být ve třičtvrtě nejdýl.

Tak 5 nás a 5 jich, no, to spravedlivý ne, když 10 lidí?

Tomáš, Dáda, teta, Almíra. Jo takže Verunka bude hlídat děcka a Pavel bude hlídat.

Nevím, jak se domluvěj. To se musej domluvit.

She would always do anything for others. She hardly ever thought of herself.

You also have a similar figure. She weighed seventy-seven kilos as well.

Yes, that's true.

Sound of TV – a children's programme.

Sis, it still makes me feel bad that it didn't work out – that we couldn't take granny home from the hospital.

It makes me sad, too.

We wanted to take her home but it was impossible. We couldn't even visit her, which was crazy.

Hmm.

What time is the funeral on Monday?

At eleven but we must be there at quarter to eleven at the latest.

So, five of us and five of them, if only ten are allowed?

Tomáš, Dáda, auntie, Almíra. So, Verunka and Pavel will be looking after the kids.

It depends on them. They must make an agreement.

Zvuk, dětské žvatlání

To je fakt, že to je, no počkej, ty, taťka, já, Zuzanka, Nikodém.

No je to spravedlivý ne?

Já nevím asi jo.

No.

Pojď pohladit babičku, je smutná, pojď. Uděláš malalá babičce?

Nad'o a jak ty jako psycholožka a poradkyně pro pozůstalé vnímáš tu možnost mít pohřeb online? My jsme třeba tuhle možnost nedostali, ale zaregistrovala jsem, že už takové možnosti jsou, jak se na to vlastně díváš?

33

Já si myslím, že je to otázka jenom nezvyku, ale nejsme ještě zvyklí úplně být online na nějakých událostech typu pohřeb. Já uvedu, teďka to bude trapný příklad, ale zvířecí krematorium. Jisté zvířecí krematorium nabízí tuto službu standardně už několik let. To znamená, že já se rozhodnu pohřbít svého mazlíčka. Oni mi ho krásně upraví do rakve. Umožní mi, abych sledovala opravdu ten proces skrze stream, takže já se můžu rozloučit se svým miláčkem, můžu sledovat to, jak je to tělo zavezeno do rakve, můžu kontrolovat ten proces a můžu to streamovat a nemusím tam být přítomna. A pro ty lidi je to někdy důležité, protože tam vznikají také fantazie a fantazie někdy je horší než realita. Jako co s ním udělali, jak to bylo, jak se k němu chovali. Kdežto ten stream umožňuje kontrolu.

Inu, pojď mi zahrát na klavír.

Sound, baby babbling

Yes, that's right. It's you dad and me, Zuzanka and Nikodém.

That's fair, isn't it?

I don't know, probably yes.

Well...

Stroke your grandma, please. She's sad. Will you stroke grandma's hair?

Nad'a, what's your view, as a psychologist and advisor for the bereaved, on the option of having an online funeral? We weren't given this option but I have learned that it is possible. What's your opinion of that?

34

I think it's only a matter of getting used to it – we are not yet used to attending events like funerals online. I'll give you an example which may sound ridiculous: pet cremation. There is a pet crematorium that has provided this service as a standard for a few years. So, if you decide to bury your pet, they treat it and arrange it nicely in the coffin and enable you to watch the whole process through a stream. That means you can say a last good-bye to your pet, see its body being carried to the coffin, check the complete process and watch it all online without being present in person. And that's really important for people because sometimes your imagination may start working and imagination is sometimes worse than reality. You may start thinking about how they might have treated your pet, what might have happened and so on. But the stream makes it possible for you to check that.

Ina, play the piano for me, please.

Připadá ti to jako dobrý natáčet pohřeb vlastní babičky?

Ještě jednou?

Jestli ti připadá dobrý natáčet pohřeb vlastní babičky a atmosféru kolem toho úmrtí?

No dobrý, mně to přijde důležitý. Tobě to vadí vid', že to točím?

Ne, nevadí. Mě spíše zajímají tvé pocity při tom.

Pro mě je to terapeutický, víš, že to můžu zpracovávat tímhle způsobem, tak se s tím i vyrovnávám.

Peti, víš co je zvláštní? Že zítra je ten pohřeb a já mám úplně pocit, najednou to na mě totálně padlo. Já jsem to vůbec nečekala.

35

To je jasný no, miláčku.

Ale mě to vlastně nepřišlo jasný. Já jsem myslela, že čím víc se to oddaluje, tím už se s tím člověk víc jako.

Ale tak já miláčku nevím, do jaký míry v tom stresu není to, že si tam chtěla natáčet a vlastně tam nemůžeš natáčet, že jo. Chápeš.

Do toho pohřbu prostě to je vždycky jako nejtěžší. A zároveň je to takový jakože všichni ještě žijou v tý nedefinivě. Ale s tím pohřbem už to je pak definitivní.

Já jsem se rozhodla, že tam na tajno zapnu diktafon na mobilu v kapse, no. V kabátu.

Do you think it's a good idea to record your grandmother's funeral?

Say again?

Do you think it's a good idea to record your mother's funeral and the atmosphere around it?

Well, I think it's important. You don't like me doing that, do you?

No, I don't mind. I just want to know how you are feeling about it.

It's a kind of therapy for me, you know. It's a way to come to terms with it.

You know what's strange, Petr? The funeral is tomorrow and it has all suddenly got to me. I didn't expect that.

36

That's not surprising, honey.

It's surprising to me. I thought that the longer it takes, the more you come to terms with it.

But I don't know, honey, to what extent the stress includes the fact that you wanted to record there and now you can't. You see?

The hardest time is always before the funeral. And everybody's living in a sort of non-definitive situation. But then the funeral does make it definitive.

I have decided to record it secretly on my mobile. I'll turn it on in my coat pocket.

No a proč to budeš dělat? Jaký je rozdíl mezi zvukem pohřbu natočeným na tajno v kapse, anebo zvukem pohřbu z nějaký hudební banky?

Tam bude můj proslov, řeč.

Aha. No ale tak ten si můžeš přece říct někde v pokoji ne?

Ale to to bude mít úplně jinou energii a atmosféru.

Dobře a jdeš to číst s tím, že to budeš nahrávat?

Ne, to není podstatný.

Proč myslíš, že to není podstatný?

37

Pro mě ta řeč je podstatná pro ten moment.

Ale budeš myslet na to v tu chvíli?

Ne nebudu.

To musí být hrozný rozpolcení.

Není.

Ono úplně nejosobnější, nejhezčí je, když se ti nejbližší pozůstalí mají šanci s tím zemřelým tělem ještě rozloučit, a to se prostě skoro neděje. V České republice i tak tu

But why? What's the difference between the sounds of a funeral recorded secretly with your phone in your pocket and the sounds of a funeral from a sound bank?

My speech will be recorded.

I see. But you could record it at home, couldn't you?

Yes, but that would have a totally different energy and atmosphere.

OK. And are you going to read your speech with the recording on your mind?

That's not important.

Why do you think it's not important?

38

The very moment of the speech is important for me.

But will you be thinking about the recording while you speak?

No, I won't.

You must be feeling split.

No, I'm not.

The nicest and most personal thing is if the bereaved have a chance to say good-bye to the dead body but that hardly ever happens. In the Czech Republic people let

poslední službu zemřelému lidé nechávají pohřebním službám, což je prostě znak odosobnění a profesionalizac. A teďka s covidem se to ještě prohloubilo. Ve většině případů to tak je, lidi zemřou v institucích, v nemocnicích, LDNkách, v domovech seniorů. A často se stává, že vlastně už ti pozůstalí nevidí to zemřelé tělo. Že tam není prostor pro to rozloučení a tím, že pozůstalí často volí kremaci bez obřadu, tak často tam není ani to, že by viděli rakev. Nejenže nevidí to zemřelé tělo, ale často nevidí ani rakev a pak už vlastně dostanou od pohřební služby jenom ten popel, což je hrozně častý scénář.

Hmm.

No a tys vlastně uvažovala o takový jako hlubší transformaci, jestli ta doba může vést lidi k nějakým smysluplnější rozloučením. A mně přijde, že teoreticky jo. Právě o to víc, když u řady lidí chybí ta možnost rozloučit se ještě před smrtí s tím svým blízkým, protože nemůžou prostě do nemocnic, do těch domovů. Že možná o to víc pak mají potřebu to nějak dobře uzavřít. Že ty věci, který se mají udát při rozloučení, jsou takový fakt univerzálně lidský. Právě jako sdílet smutek, rozeznat velikost té ztráty a kam až všude sahá. A pak poděkovat, odpustit, požádat o odpuštění, uznat význam toho člověka.

Hudba hraje jako podkres následující scény.

Jedeme za babi vidíš? Tamhle je babička s dědou před náma. Proč jedou tudy?

Zvuk, dětské žvatlání.

Miláčku je to úplně jedno.

the funeral home provide the deceased person with the last service, which is a sign of depersonalisation and professionalisation. And now with the coronavirus it has become even more common. In most cases people die in hospitals and old people's homes. And very often the bereaved don't see the dead body. There's no opportunity to say goodbye. The bereaved often opt for cremation without a ceremony and without even seeing the coffin. They see neither the person's body, nor the coffin and then they only get the ashes from the funeral home, which is a frequent scenario.

Hmm.

You have thought about a kind of deeper transformation – you have asked whether this time might lead to more meaningful funerals. I'd say, it might, possibly. One of the reasons could be that many people now can't even see their loved ones who are dying in hospitals – they're not allowed to visit them. As a result they might feel a more urgent need to conclude the whole thing in a good way. The things that should happen during a funeral are universally human. The same is true about sharing your grief and realising the extent of the loss. And then you need to thank the deceased person, forgive them and ask them for forgiveness and acknowledge their importance.

40

Background music for the following scene.

We're driving behind granny, you know? Grandma and grandpa are driving in front of us. Why are they going this way?

Sound of baby babbling.

It's unimportant, honey.

No tak naše dítě blinká no.

Lásko, kde je ten kruháč prosím?

Hudba, Elton John.

Ruch kapsy.

KONEC.

Well, our baby's being sick. So what?

Where's the roundabout, darling?

Music: Elton John.

Sound of pocket.

THE END.